

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК СПОСІБ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СУСПІЛЬСТВІ

EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A WAY OF ADAPTATION OF NATIONAL MINORITIES IN SOCIETY

У статті розглянуто процес адаптації національних меншин в освітньому просторі України. Проаналізовано відношення частини меншин до нового Закону «Про освіту» та до української мови в процесі навчання дітей меншин. Увага акцентується й на ролі освіти як механізму адаптації дітей національних меншин до нового для них соціокультурного середовища. Як приклад ставлення меншин до закону «Про освіту» було наведено румунську та угорську національні меншини, що проживають в Чернівецькій та Закарпатській областях.

Розглянуто деякі рекомендації щодо методики навчання меншин українською мовою та фактичний стан їх сучасних освітніх практик. Підкреслено значення освіти як соціального інституту, від якого залежить усебічний розвиток держави та суспільства зокрема. Наголошено на тому, що освітній заклад повинен максимально підготувати членів меншини до проживання в новому культурному середовищі задля поліпшення комунікативних навичок із приймаючим суспільством. Для цього необхідні відповідна підготовка кадрів та матеріально-технічна база. Учителю необхідно бути готовим до спілкування з носієм іншого культурного коду та мати відповідні вміння та навички задля створення дружньої атмосфери в класі, зазначено у статті.

Також зазначено про важливість знання української мови національними меншинами, адже це є насправді єдиним дієвим інструментом у процесі їх адаптації до нового для них соціокультурного середовища. Проте варто зазначити, що сам процес вивчення української мови іншими етносами потребує значної корекції. Перш за все необхідно провести аналіз мов національних меншин із подальшим віднесенням їх до слов'янської чи іншої мовної групи. Зазначено, що це потрібно, адже рідна мова може значно впливати на сприйняття української мови.

Ключові слова: національні меншини, освіта, освітнє середовище, соціокультурне середовище, адаптація, мова, навчання.

This article examines the process of adaptation of national minorities in the educational space of Ukraine. Also, the attitude of some minorities to the new educational law and to the Ukrainian language in the process of teaching minority children was analyzed. Attention is focused on the role of education as a mechanism of adaptation of children of national minorities to a new socio-cultural environment for them. The Romanian and Hungarian national minorities living in the Chernivtsi and Transcarpathian regions were given as an example of the attitude of minorities to the new educational law.

The article discusses some recommendations regarding the methodology of teaching minorities in the Ukrainian language and the actual state of their modern educational practices. Also, the article emphasizes the importance of education as a social institution on which the comprehensive development of the state and society in particular depends. It is also emphasized that the educational institution should maximally prepare members of the minority to live in a new cultural environment in order to improve communication skills with the host society. For this, appropriate personnel training and a material and technical base are necessary. For this, appropriate personnel training and a material and technical base are necessary. A teacher must be ready to communicate with a speaker of another cultural code and have the appropriate skills and abilities to create a friendly atmosphere in the classroom, the article states.

The article also mentions the importance of knowledge of the Ukrainian language by national minorities. After all, this is actually the only effective tool in the process of their adaptation to a new socio-cultural environment for them. However, it is worth noting that the very process of learning the Ukrainian language by other ethnic groups needs significant correction. First of all, it is necessary to conduct an analysis of the languages of national minorities and then assign them to the Slavic or other language group. The article states that this is necessary, because the native language can significantly influence the perception of the Ukrainian language.

Key words: national minorities, education, educational environment, socio-cultural environment, adaptation, language, training.

УДК 37.06:323.15
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.6>

Цуканова Д.С.

аспірантка 3-го року навчання
факультету соціально-політичних наук
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Освіта сьогодні є надзвичайно важливою інституцією для життя та розвитку кожного індивіда та суспільства у цілому, адже вона є таким феноменом, який бере участь у формуванні ціннісно-моральних орієнтирів людини та соціалізації особистості. Також освіта є основою соціального та економічного розвитку держави. Завданням сучасної освітньої системи є виховання такої молоді, яка без перешкод зможе взаємодіяти з іншими культурами. Проте важливо також, щоб освітній простір відповідав усім вимогам сучасного

світу, який зазнав глобалізації та масового руху населення.

Звісно, національні меншини, які проживають по сусідству з нами, також потребують якісної освіти. Інститут освіти цілком може стати так званим провідником для носія іншого культурного коду в українське соціокультурне середовище, що є важливим етапом адаптації національних меншин до життя в нашому суспільстві.

Освітнім практикам національних меншин в історичному аспекті присвятили свої роботи багато вчених, зокрема

І. М. Ващенко, Г. М. Васильчук, С. М. Шевченко, І. С. Миронова, Н. В. Сидоренко, Л. Ю. Сідун, М. В. Лазарович та Н. А. Лазарович. Проблеми діалогу з меншинами щодо вивчення ними державної мови були розкриті в роботах В. М. Бондаренко, О. Д. Терещенко, Н. М. Бурейко, О. О. Шородок. Розробленням та аналізом методик викладання державної мови та літератури меншинам присвятили свої роботи О. Л. Фідкевич, Н. В. Бакуліна та ін. Питаннями соціокультурної адаптації мігрантів в Україні займалися В. А. Плющ, В. В. Ярошенко, Х. С. Передало, В. В. Володько, О. А. Ровенчак, О. Є. Блинова, В. М. Синишина.

Метою статті є розкриття ролі освітнього середовища в процесі адаптації національних меншин в українському суспільстві.

Освіта як соціальний інститут виконує культурну, економічну та соціальну функції. Освіта бере участь у формуванні творчої особистості, сприяє передачі традицій, моральних цінностей та знань від покоління до покоління. Також інститут освіти сприяє тому, щоб індивід брав участь в економічному житті держави. Соціальну ж функцію освіти виконує, беручи безпосередню участь у соціалізації особистості та у відтворенні класової структури суспільства [8].

Важко не погодитися і з тим, що освіта є одним із найголовніших чинників соціального та економічного розвитку всієї держави. Тож оцінку стану освітньої системи будь-якої держави можливо здійснити через оцінку рівня розвитку молоді, тобто того, наскільки вона обізнана у сфері культури, суспільного життя та природи.

Метою державної політики щодо освіти є створення відповідних умов для творчої реалізації кожного, а також формування загальнолюдських цінностей. Оскільки сьогодні в Україні проживає безліч національних меншин, перед освітньою системою стоїть нове завдання – допомога в інтеграції представників меншин у нове для них соціокультурне середовище.

Л. І. Паращенко, що присвячує свої роботи розвитку загальної середньої освіти в Україні в призмі суспільного розвитку, зазначає, що система освіти взагалі потребує інновацій та досягнення ідеалу, який повністю відповідатиме вимогам суспільства, актуальним сьогодні. Зокрема, нововведення стосуються й забезпечення всіх умов для розвитку індивідів будь-якої культурної приналежності.

Хотілося б додати, що не зайвою була б і адаптація представників національних меншин не лише до навчання, а й до життя у соціумі з іншим світоглядом та звичаями.

Адже школа, наприклад, повинна давати всі можливості учням, щоб у майбутньому вони стали повноцінними громадянами, які можуть функціонувати в будь-якій сфері суспільного життя.

Проте через те, що навчальні програми вже визначені державою для всіх шкіл, то освітня система не є такою гнучкою, як того вимагає сучасне українське суспільство. Можливо, якби школи могли хоча б частково корегувати власну освітню програму відповідно до того, у якому регіоні вони знаходяться та які етнічні групи там проживають, це поліпшило б процес адаптації нацменшин до нашого соціуму. Адже більш тісний контакт дітей меншин із дітьми приймаючого суспільства та вивчення культури й традицій можуть сприяти адаптації їх самих та їхніх сімей [5].

Натомість міністр освіти й науки Сергій Шкарлет запевняє, що Україна здійснює всі необхідні заходи для повноцінного навчання національних меншин. Ставлячи акцент на мовленнєвому питанні, що надзвичайно важливий у процесі навчання й адаптації меншин, зазначено, що вже були створено словники для вчителів задля здолання мовленнєвого бар'єру, існують класи з викладанням мовами меншин з поступовим введенням державної мови і т. ін. [2].

Узагалі, питання навчання національних меншин було актуальним ще з часів правління урядів П. П. Скоропадського та Директорії. Чіткої організації навчання меншин не було, проте були організовані національні школи та інші заклади освіти. Більш відчутні дії були здійснені в першій половині 20-х років, коли була розроблена перша законодавча база із захисту прав національних меншин на освіту. Таким чином, Центральна Рада станом на 1917 р. ставила перед собою завдання врегулювати питання по школах для національних меншин, їх кількості та організації навчання [1, с. 16].

За підтримки Європейського Союзу в Україні у 2018–2019 рр. було проведено емпірико-соціологічне дослідження, присвячене сприянню становлення міжкультурного діалогу щодо вивчення української мови представниками національних меншин у Чернівецькій області. Так, дослідниками було проаналізовано етнічний склад, культурні, історичні та мовні особливості регіону.

Також було розглянуто освітню ситуацію. Так, дослідники опитали три групи учнів старших класів, їхніх батьків та студентів румунської національної меншини, що навчалися у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Було задіяно метод глибинного інтерв'ю із залученням 70 респондентів – представників румунської національної меншини у складі учнів старших класів, їхніх батьків та студентів, представників органів місцевої ради, політичних партій.

Дослідження дало багато цікавих результатів, адже було висвітлено мовне питання в призмі нового Закону України «Про освіту». Так, опитані вчителі вважають, що даний закон сприятиме зниженню рівня знань у учнів національних меншин, великі складнощі діти відчуватимуть під час переходу з молодшої школи у середню, адже це означатиме перехід на «незрозумілу» мову навчання. Цей факт може знизити й присутність на уроках, зауважують учителі.

Вищевказані складнощі також пов'язані, на думку вчителів, із тим, що знання української мови серед румун досить низьке (близько 10 % знають державну мову). Також учителі не згодні з тим, що знання державної мови сприятиме реалізації учнів румунської національної меншини в суспільстві, і вважають самореалізацію взагалі слабким аргументом щодо переходу румунських шкіл на українську. Румуни вбачають культурну асиміляцію в переході на українську мову, а батьки дітей національних меншин не задоволені якістю румуномовних підручників.

Були проведені фокус-групи з угорською національною меншиною, що проживає у Закарпатті. Основна теза, що була озвучена з боку угорців, – це акцент на їх інакшості та на тому, що у них намагаються забрати їхню мову. Це, мовляв, принизливо. Проте слід зауважити, що вони вважають, що державну мову достатньо знати на побутовому рівні. Інші ж представники зауважують, що ніколи не перейдуть повністю на українську. Також важливим є й факт, що вчителі знають державну на недостатньому рівні. Угорці також упевнені, що перехід на державну мову в освітній сфері, як би його не пом'якшували, усе ж буде жорсткий та стрімкий. При цьому важливо враховувати низький рівень обізнаності в особливостях Закону «Про освіту» на відміну від румунів [4, с. 36, 187, 199, 200].

Згідно з даним дослідженням, яке ми охарактеризували лише частково, вимальовується така картина: 1) очевидно, що для національних меншин не вистачає стимулів для вивчення державної мови; 2) різкий перехід на українську мову в освітньому процесі під час переходу з молодшої школи в середню лише додає стресу; 3) батьків загалом не влаштовує якість навчального матеріалу; 4) вчителі

недосконало володіють українською для навчання нею дітей; 5) вороже сприйняття нового освітнього закону й прийняття його за спробу асиміляції.

При цьому на офіційному сайті МОН зазначено, що Міністерство освіти і науки України робить все можливе для матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів національних меншин, а також забезпечує виконання конституційного права на навчання своєю рідною мовою. Школи забезпечені художньою літературою й довідковою. Зазначається, що створено всі умови для опанування державної мови.

Загалом у шкільній освітній системі використовується шість мов національних меншин і ще 19 мов вивчаються у школах як предмет. Також іде інтенсивна підготовка кадрів для роботи з національними меншинами та методичних матеріалів, що будуть у нагоді вчителям. Узагалі, в Україні для національних меншин створено досить розгалужену освітню систему, що включає дошкільні та шкільні, професійно-технічні та вищі навчальні заклади, де викладають мовами меншин. Відомо, що до складу ради МОН входять представники громадських об'єднань національних меншин, які вносять рекомендації щодо навчання дітей меншин [3].

Якщо хоча б мінімально поглибитися в тему вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами меншин, то пропонуємо розглянути вивчення української літератури в 5-му класі дітьми інших національностей. У розробленій програмі, на думку деяких дослідників, недостатньо мовленевих вправ, які б допомогли національним меншинам ліпше освоювати українську. Це важливо, адже без знання державної мови адаптація на будь-якому рівні соціального життя буде неможливою, а повноцінний розвиток буде доступний лише в рамках закритої общини, де дитина, приналежна іншому етносу, не матиме контакту із зовнішнім світом.

Таким чином, українська література, де національні меншини навчаються читанню з 1-го по 4-й класи, не виокремлюється. Це єдиний предмет, де діти мають можливість більш глибоко вивчити мову, але йому не приділяють достатньо уваги (через те, що саме таким чином розроблена навчальна програма для меншин). А при тому, що навчання в середній школі включає повний перехід на українську, цього недостатньо, щоб зробити навчання з 5-го класу менш стресовим для дітей меншин.

Тому деякі вчені рекомендують починати навчання учнів молодших класів саме з українського фольклору. Так, скоромовки можуть сприяти більш швидкому вивченню української, оскільки їх малий обсяг буде легше сприйматися і діти матимуть можливість навчитися більш чіткій вимові. Це, на нашу думку, безперечно, сприятиме адаптації національних меншин до життя в нашому соціумі, адже це поліпшить процес спілкування. Також вивченню мови сприятимуть завдання для учнів, де необхідно давати розгорнуті відповіді, тобто завдання, де необхідно щось пояснити, довести, розкрити смисл і т. ін. Це стимулюватиме учнів до здійснення комунікативної діяльності, що матиме позитивне відображення на адаптації [7]. Можливо, корисним буде й перегляд україномовного дитячого контенту з титрами мовами меншин. Так, діти зможуть на слух сприймати мову, а перегляд мультфільму або якоїсь розвиваючої передачі про природу дасть ефект через невимушену подачу.

Знання української мови є дієвим інструментом у процесі адаптації національних меншин до нового для них соціокультурного середовища. Проте сам процес вивчення потребує корекції з розрахунком на те, чи належить національна меншина до слов'янської мовної групи чи ні, адже материнська мова має величезне значення та повинна впливати на методику викладання української мови.

У процесі адаптації національних меншин до нового соціокультурного та мовного середовища необхідний також адекватний педагогічний супровід. Педагог повинен здійснювати опікунську та виховну діяльність по відношенню дітей меншин. Це підвищить їх успішність у навчанні та налагодить спілкування з однолітками. Учителю повинен не лише бути обізнаним у вікових, психологічних та соціальних особливостях і потребах дітей інших національностей, а й бути ознайомленим з їхніми культурними особливостями, адже культура передбачає їх морально-ціннісні норми поведінки.

Кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Наталія Іванівна Сабат у своїй статті, присвяченій адаптації дітей мігрантів до нового соціокультурного та освітнього середовища, зазначає, що діти, які є носіями іншого культурного коду та які різко опинилися в іншому соціальному просторі, відчувають складнощі через несприйняття однолітків, потреби формування свого іміджу та статусу перед учителями, через різ-

ницю в освітніх програмах, незнання мови та культури приймаючого суспільства та ін.

Таким чином, учитель повинен робити все можливе для подолання мовного бар'єру та здолання культурного шоку з обох боків (дітей меншин та дітей, що належать до корінного населення). Збір інформації про дітей інших етносів, їхній сімейний стан, стосунки з однокласниками та іншими вчителями, складнощі у вивченні предметів допоможуть педагогу в їх адаптації. Учителю, що опікується такими учнями, повинен надавати їм і психоемоційну підтримку, що має базуватися на взаємоповазі, конфіденційності та емпатії. Також важливими є виявлення, оцінка й аналіз проблеми дитини та пошук її ймовірного рішення. Тобто педагог повинен вчасно вживати заходів щодо потреб дітей меншин в умовах їх перебування в новому культурному, соціальному та освітньому просторі [6].

Щодо допомоги в адаптації з боку шкільної адміністрації, то, можливо, було б корисне проведення різних культурних заходів з ознайомленням національних меншин із ціннісно-моральними нормами та традиціями нашого суспільства. Був би доречним, наприклад, показ тематичних презентацій та фільмів, а також влаштування свят, де національні меншини можуть продемонструвати власні культурні особливості, розказати про традиції.

Таким чином, поінформованість щодо культурних відмінностей повинна проходити з обох боків. Діти, що належать до приймаючого суспільства, також повинні бути ознайомленими з іншими культурами, а вчителі повинні сформувати у них толерантне відношення до представників інших культур. Це може створити умови для успішної адаптації національних меншин.

Процес адаптації національних меншин до нових умов життя в приймаючому суспільстві є надзвичайно важким. Проте знання мови може поліпшити його. Тут величезне значення мають освітнє середовище, його гнучкість та продумана організація навчання. Деякі українські вчені вже розробили рекомендації з огляду на новий Закон «Про освіту».

Так, перш за все, у навчальному процесі меншин повинні брати участь викладач та асистент із двомовного навчання. Діти – представники національних меншин повинні бути віднесені до категорії дітей з особливими освітніми потребами через незнання або недостатнє володіння українською мовою. Навчання меншин повинне проходити в інклюзивному форматі, тобто бажано в класах із носіями мови.

Асистент учителя також необхідний для створення повноцінного двомовного сере-

довища, як це прийнято в школах Європи та США. Проте педагоги повинні мати у власній навчальній програмі предмет, пов'язаний з особливостями викладання дітям національних меншин та в умовах двомовного освітнього середовища. Це може бути подано й у рамках курсу з підвищення кваліфікації.

Учителі, що викладають предмети, які не пов'язані з українською мовою та літературою мовами меншини, повинні володіти українською мовою відповідно до специфіки власного предмету. Також не обійтися без позакласних заходів, пов'язаних із поширенням української мови серед меншин. Навіть організація таких заходів сприятиме зацікавленню дітей у володінні державною мовою [9, с. 159–162].

Висновки з проведеного дослідження.

Із вивчених матеріалів можна зробили висновок, що роль освітнього середовища відіграє величезну роль в адаптації національних меншин, адже саме там індивід отримує навички спілкування державною мовою, що сприятиме його адаптації в українському суспільстві. Проте національні меншини такої потреби у вивченні державної мови не вбачають. При цьому вони пов'язують це з навмисною спробою асиміляції. Загалом така ситуація склалася через недостатню взаємодію меншин із державою.

І, нарешті, представники меншин повинні бути зацікавленні у володінні мовою й взаємодії з українським суспільством. Тому вони повинні бути достатньо поінформованими щодо реального покликання нового освітнього закону, адже знання мови здатне розширити горизонт представникам інших етносів, що дасть їм змогу не жити ізольованою групою, а використовувати всі можливості, надані нашою державою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Войналович О. О. Становлення і розвиток загальноосвітньої школи для національних меншин в Україні (1917–1938 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1993. 23 с.
2. Україна здійснює необхідні заходи для повноцінного забезпечення освітніх прав представників національних меншин. Київ, 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayina-zdijsnyuye-neobhidni-zahodi-dlya-povnocinnogo-zabezpechennya-osvitnih-prav-predstavnikiv-nacionalnih-menshini-sergij-shkarlet>
3. Освіта національних меншин: нові ініціативи Міністерства освіти і науки України / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2015. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2015-03-19-osvitanacziionalnix-menshin-novi-inicziativi-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini>
4. На освітніх перехрестях: діалог із національними меншинами у Чернівецькій і Закарпатській областях / Н. Варга та ін. ; ред. О. Заболотна, С. Щудло. Дрогобич : УАДО, 2020. 262 с.
5. Паращенко Л. Побудова моделі державного управління розвитком загальної середньої освіти в контексті суспільного розвитку. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України. 2011. Вип. 1. С. 229–239.
6. Сабат Н. І. Адаптація дітей мігрантів до нового соціокультурного простору: педагогічна допомога і підтримка. *Освітній простір України*. 2017. № 9. С. 144–151.
7. Хорошковська Т. П. Особливості вивчення української літератури в 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин. *Українська мова і література в школі*. 2018. Т. 6. Вип. 141. С. 51–54.
8. Швед М. Вплив освіти і культури на розвиток суспільства. *Rocznik Polsko-Ukraiński*. 2014. Т. 16. С. 463–471.
9. Щудло С., Заболотна О., Медіна Т. Соціокультурний дискурс щодо мови навчання національних меншин у Чернівецькій області. Дрогобич : УАДО. 2019. 205 с.